
ПОЗОРИШНИ ЖИВОТ ВАЉЕВА THEATRE LIFE OF VALJEVO

УДК = 792.077 (091) (497.11 Ваљево) „1860–1872”

Здравко Ранковић

ДОБОВОЉНО ДРУШТВО ЗА ТЕАТАРСКА ПРЕДСТАВЉАЊА

„Србске новине” су 23. фебруара 1860. године објавиле вест из Ваљева „да се у тој вароши између званичника тамошњих саставило добровољно друштво за театарска представљања”, додајући уз то да се ваљевско грађанство „радо одазвало овом предузећу” и да је већ изведено једно „позоришно дело” – рани Стеријин комад „Светислав и Милева”, са темом из националне историје. Ту своју прву позоришну представу Ваљевци су извели у недељу, 7. фебруара (по старом календару) 1860. године.

Данас се не зна да ли је подстицај за то „предузеће” дао претходни долазак у варош на Колубари какве путујуће позоришне дружине, или пак снажни утисци које су неки Ваљевци понели гледајући позоришну игру гдегод на страни. Може бити и да је когод од тадашњих државних чиновника у Ваљеву раније учествовао другде у сличним подухватима па у новој средини свесрдно подстакао или чак и предводио такво прегнуће.

Сигурно је, с друге стране, да се ово прво ваљевско „добровољно друштво за театарска представљања” одржало пуних петнаест година. Можда и нешто дуже, на пример до рата 1876. За то има и неколико доказа. Сачувано је, најпре, једно опширно писмо из септембра 1872, упућено београдском Народном позоришту, у коме управа Ваљевске читаонице (са Читаоницом је позориште у то време било у заједници) казује да је „позориште у Ваљеву пре 12 година заведено”, да је због неподесног локала и „мењања представљачког особља” његов рад прекидан и да је дотад припремило четрнаест комада. Описујући детаљно стање у коме се позориште налази, управа Читаонице каже да позорница „има чистог угледа у ширину 2 и по хвата, дубине 1 и по хват а висине 1 и по хват” и да „представљачког особља има 40, и то мушких, а женских нема за сада наша позорница ни једне”. Од Београђана се притом тражи да редовно шаљу дела на приказивање и то „по своме избору свакога месеца по 4 дела”. Писмо сведочи о великој заинтересо-

ваности Ваљеваца за своје прво позориште, за његов опстанак и плодан рад.¹

За дванаест година свог дотадашњег постојања позориште је извело четрнаест представа, углавном историјске садржине, а петнаеста („Низ бисера“) је управо била пред премијером. Најрадије је игран Стерија. Поред још неиграног „Низа бисера“ позориште је, како стоји у том писму, после здружења са Читаоницом извело само један комад – „Јаничар“. То би морало значити да је до те фузије дошло негде ублизу пред настанак тога писма (27. септембар 1872). Позориште је текстове свих изведених дела имало у својој књижници, а такође и десетак других драмских остварења.

Писмо је потписао Живко Тадић, тадашњи благајник Читаонице ваљевске. Не знамо да ли се он, колико и у ком својству ангажовао у раду првог ваљевског театра, или је се све, евентуално, сводило на његово настојање да се, у име Читаоничине управе, дође до жељених позоришних текстова. У том писму нема спомена ниједног другог Ваљевца, укљученог у рад позоришта, изузев податка да за позориште „бенгалску ватру и физичке ствари оправља нам овдашњи апотекар“. Реч је, бесумње, о Клаудију Прикелмајеру који је, две године раније, овде отворио своју апотеку, прву и задуго једину апотеку у Ваљевоу.

Поуздано знамо имена још само двојице оновремених ваљевских позоришних делатника. Јанићије Томић, члан позоришне дружине, поклатио је почетком 1870. ваљевским основцима, сиромашним и добрим ђацима, 26 гроша чаршијских „свог новца“. У новинској захвалници на том дару каже се да је Томић у међувремену постао писар београдског Округног начелства.² Годину дана касније Владимир Протић је имао, у организацији позоришно-певачке дружине, беседу о позоришту, испуњену жалбама на тешкоће у којима се ради.³

О постојању позоришне дружине у времену после Тадићевог писма Народном позоришту сведочи захвалница позоришне управе Јеврему Гавриловићу, бившем саветнику, зато што је поклатио „овд. добровољној позоришној дружини један ћурак“.⁴

Најдоцнији расположиви податак о постојању тадашњег позоришта у Ваљевоу је извештај ваљевског окружног начелника, од 10. фебруара 1875. године, упућен министру просвете. Приказујући стање у коме се на крају 1874. налазила Ваљевска читаоница, начелник је написао и то да је са Читаоницом „у заједници позориште којем имовина.. износи 6.720 гр. чаршијских“.⁵ Притом је речено да је извођењем позоришних представа током 1874. године стечен приход од 2.231 гр. чаршијског,

1 Г. Ковијанић: *Грађа Архива Србије о Народном позоришту у Београду 1835–1914*, Београд 1971, 820

2 Школа, бр. 5 10. фебруар 1870, 78

3 Јединство, бр. 31, 11. фебруар 1871, 1

4 Исток, 11. март 1874, 2

5 З. Ранковић: *Библиотеке у ваљевском крају*, Ваљево 1989, 74

али не и колико је представа изведено и који су све комади те године били на репертоару. Љубомир Павловић је, додуше, писао да је позориште престало да постоји тек по одласку из Ваљева учитеља Васе Јанковића, 1886. године, када је Јанковић постављен за пароха на Убу.⁶ О Јанковићевом позоришном раду немамо никаквих других сведочанстава па се та тврдња мора примити са извесном резервом.

Прва ваљевска позоришна дружина, основана 1860. године, уједно је и најстарија културна институција у овој вароши. Читалиште ће Ваљевци основати 1868, хор почетком наредне деценије, а штампарију ће добити и новине покренути 1885. Ваљево ни гимназију није имало у време настанка његовог првог позоришта.

Са почетка осме деценије прошлог века имамо податак о постојању још једне групе у позориште заљубљених Ваљеваца. Петог јануара 1871. године ваљевски окружни начелник Живан Антонић послао је министарству унутрашњих дела на одобрење „статуте које је омладинска Позоришна дружина прописала”. Пропратно писмо почиње констатацијом: „У вароши овој састављено је из омладине ваљевске добровољно Позоришно друштво и себи статуте прерадило”. Министарство је одговорило 12. маја 1871. године да је Начелство у Ваљеву надлежно за одобрење статута новооснованог позоришног друштва, пошто се „радња истог друштва ограничава само на тамо-окружну варош”.⁷ Архивалије Окружног начелства у Ваљеву нису сачуване, па вероватно ни изгледа да се нађе тај позоришни статут. То је, уједно, и све што сада знамо о Омладинској позоришној дружини у Ваљеву са почетка осме деценије прошлог века. Не знамо ни то колико се дуго она одржала на окупу. Може бити да је њено оснивање представљало само једну од обнова првог позоришта у Ваљеву, оног што је настало почетком 1860.

Понешто о првом ваљевском позоришту дознајемо и из ондашњих новина, досад, истина, само делимично прегледаних. У томе понајвећи значај има она вест из „Србских новина” од 28. фебруара 1860. која говори о настанку у Ваљеву Добровољног друштва за театарска представљања. То прво ваљевско позориште не помиње се ни у једном свеобухватнијем раду из историје српских позоришта па ни у највећем и најзначајнијем међу њима, „Историји српског позоришта од средњег века до модерног доба” Боривоја С. Стојковића. Иако је био Ваљевац и од ране младости укључен у ваљевска позоришна догађања, ни њему није било познато кад се театар овде почео укоренивати.

Мало су шта о ваљевским театарским почецима рекли досадашњи писци историје Ваљева. Све се код њих сводило на навођење имена неколицине овдашњих позоришних прегалаца из друге половине 19. века, при чему се о њима, по правилу, говорило као о утемељитељима

6 Љ. Павловић: *О Ваљеву и Шапцу*, Ваљево 1990, 151

7 Б. Перуничкић: *Град Ваљево и његово управно подручје 1815–1915*, Ваљево 1973, 952

театра међу Ваљевцима, што или није тачно, или за шта нема никакве потврде у расположивој грађи.

Ваљевско добровољно друштво за театарска представљања настало је као самостална институција. Чини се да је оно свој самосталан статус задржало и у десетак потоњих година. На почетку осме деценије деветнаестог века бивало је у заједници са другим дружинама. Београдски лист „Јединство” објавио је 11. фебруара 1871. вест из Ваљева о беседи Владимира Протића о позоришту, казујући да је ту беседу приредила Дружина позоришно-певачка. То се догодило ускоро после омладинске акције за одобрење њихових позоришних „статута”. Но, та симбиоза није била дугог века. Наиме, већ у јесен 1872. позориште ради у заједници са Читаоницом, што се најпре види из писма Народном позоришту (настало је 27. септембра те године), а затим и из чланка у „Јединству” од 14. октобра 1872. Ту чак пише да је Читаоница („сходно својим правилима”) основала позоришну дружину и то на основи „која нашем позоришту обећава трајан опстанак”. Било је, међутим, и другачијих гледања, можда усамљених, према којима је сврсисходнији самосталан развој сваке од институција.⁸ До сједињења позоришта са Читаоницом дошло је, по свему судећи, те године, можда баш те јесени, јер у писму стоји да је након њиховог здружења изведена само представа „Јаничар”. Здружењу са Певачким друштвом, па и са Читаоницом, претходили су извесни прекиди у раду позоришта до којих је долазило „због неудесних локала... али и због мењања представљачког особља”.⁹ Не може се, међутим, ништа рећи о томе колико је тих прекида било, нити колико су дуго они трајали.

Једно од важних питања у вези са радом прве позоришне дружине у Ваљеву је где су, у којим кућама и под каквим условима извођене њене представе. Одговор који добијамо на основу досад познате документације, одвећ је непотпун. У извештају београдском Народном позоришту из септембра 1872. године, у коме се прекиди у раду правдају неудесним локалимa, каже се и то да је у време настанка тога писма дружина била смештена у „општинској дворани”, што јој је пружало „већег јемства за опстанак”. Рекло би се да се жалба на неудесан локал односила на више просторија које је дружина раније имала на располагању за своју игру и да до усељења у општинску дворану ни једном другом ни изблиза она није могла да буде задовољна.

Општинском двораном називан је простор у новоподигнутој школској згради (садашњи Народни музеј), који су 1872. заједнички користили Читаоница и Позориште. То изричито потврђује и чланак у „Јединству” од 14. октобра 1872. у коме се каже да је општина „дозволила да се представе могу давати у великој школској дворани, а тиме је отклоњена једна од највећих препрека на које позоришне

8 Љ. Андрић: *Ваљево, од постања*, Ваљево 1985, 118-125

9 Г. Ковијанић: н. д., 820

дружине наилазе”. Ту су до тада изведене представе „Јаничар” и „Низ бисера”, а предстојала је премијера комада „Мејрима и хајдуци”. Према Љубомиру Павловићу, представе су пре пресељења у новосаграђену гимназију извођене у кући трговца Вука Миливојевића Ђелаша и у „дворишту куће Миладина Љубичића”.¹⁰

О испуњавању неопходних сценских предуслова за рад Добровољног друштва за театарска представљања у Ваљеву, у чланку листа „Јединство” од 14. октобра 1872. се каже: „Бина, застор и најнужније декорације као и гардероба – све је то доведено пре 2 до 3 недеље у нужни поредак”. Искрпне податке о расположивој гардероби пружа овде већ спомињани извештај – писмо Народном позоришту из септембра 1872: „Од хаљина има 15 пари старовладалачких и властелских, 10 пари турских, један пар за вилу, један пар за краљицу. Кром тога има још нешто ситнијих ствари као топ дрвен, палета, капа и један пар свећеничких. Не гледајући на ову гардеробу увек је могуће од грађанства наћи пар хаљина и оружја”.¹¹ Додајмо томе и податак да је 1874. Јеврем Гавриловић даровао ваљевским позоришницима „један ћурак”.

Опис позорнице на којој су представе игране почетком седамдесетих година 19. века, такође преузимамо из тог извештаја: „Има чистог угледа у ширину 2 и по хвата, дубљине 1 и по хват а висине 1 и по хват. Пролаз у наоколо за представљаче по пола хвата. Уз позорницу постоји још доста пространа соба”. Расположиву декорацију, према том документу, сачињавали су: „10 колес, које представљају само собу и шуму, и све стражње завјесе, једна са вратима собним и собом, а друга са шумом и селом”.

На репертоару првог ваљевског позоришта најчешће су били Стерјини комади, чешће они национално-историјски него комедије. Његовим драмским првенчетом „Светислав и Милева” овај театар је и започео свој живот 1860. Двадесет година пре Ваљеваца том представом је засновано позориште у Шапцу, а 1850. њу је, као друго своје остварење, играла позоришна дружина у Лозници. Могло би се наћи још позоришних трупа које су на самом свом почетку играле то „жалосно позориште” о љубави и искушењима најмлађе кћери кнеза Лазара и младог српског племића. Поготово је прилично оних позоришта која су током свог постојања стављала овај комад на репертоар. Београдски Театар на Ђумруку (основан у јесен 1841) премијерно га је извео 29. марта 1842, а тамошње Позориште „Код јелена” играло га је као четврту своју премијеру, 24. маја 1847. У првој години свог постојања (1861) „Светислава и Милеву” је ставило на свој репертоар и Српско народно позориште у Новом Саду, обновивши тај комад 1884.¹²

10 Љ. Павловић: н. д., 150. – Миливојевићева кућа налазила се негде у близини најстаријег гимназијског здања, а Љубичићева у данашњој Улици војводе Мишића, недалеко од кафане „Златибор”.

11 Г. Ковијанић: н. д., 820

12 П. Волк: *Позоришни живот у Србији 1835/1944*, Београд 1992

Свакако да је у Ваљеву играна друга, прерађена верзија ове мелодраме, штампана 1848. године (прва је објављена 1827).

Шездесетих и почетком седамдесетих година 19. века Ваљевци су изводили Стеријине комаде „Кир Јања”, „Београд некад и сад”, „Покондирена тиква”, „Владислав, краљ бугарски”, „Ајдуци” и „Смрт Стефана Дечанског”. Можда се иза „Битке косовске”, такође тада извођене у Ваљеву, крије Стеријин драматизовани роман „Бој на Косову”, који је за сценско извођење приредио Јован Ђорђевић. (Прегледи репертоара прошлoвековних српских позоришта не знају ни за један комад под насловом „Битка косовска”.) У том случају бисмо без двоумљења „Милоша Обилића” (што је, иначе, друго име за Стеријин „Бој на Косову”), приписали др Јовану Суботићу чији је истоимени комад онда много игран на разним странама. Репертоар су још чинили: мелодрама „Зидање Раванице” Атанасија Николића, јуначка игра „Хајдук Вељко” Јована Драгашевића, „Јаничар” Филипа Глогића, „Низ бисера” Карла фон Холтајна, „Српкиња у харему” Милоша Стојановића и „Раздор браће о краљевини” (односно: „Војислав краљ српски или Раздор браће о краљевини”) Василија Јовановића. „Мејрима и хајдуци”, последња представа за коју знамо да су је изводили најранији ваљевски позоришници, могла би да буде „Мејрима или Ослобађање Бошњака” Матије Бана.

За нешто више од дванаест година (од фебруара 1860. до октобра 1872) изведено је на сцени Ваљевског позоришта шеснаест представа. Премијера „Светислава и Милеве” била је 7. фебруара 1860. Прво извођење представе „Мејрима и хајдуци”, последње на репертоару овога позоришта за коју сада знамо, била је у суботу 14. октобра 1872. године. Пре тога, у недељу 30. септембра, игран је „Низ бисера”, а нешто раније (током септембра) Глогићев „Јаничар”.¹³ За све остале представе не знамо ни време ни редослед извођења. Ваљевци су тада играли репертоар који је средином 19. века био омиљен у српским театрима. Кратковеки Театар на Ђумруку је, на пример, од шеснаест ових комада извео 1841/42. седам, Позориште „Код јелена” (такође београдско) девет током 1847/48, а Српско народно позориште у Новом Саду у раздобљу 1861–1865. чак дванаест ових дела.

Ваљевско позориште је у својој књијници, крајем септембра 1872. године, имало сва дотад изведена дела и још десет овде неиграних. Та библиотека је убрзо обogaћена новим драмама, добијаним као помоћ од београдског Народног позоришта. Из Београда је – известило је „Јединство” нешто касније – стигло обећање да ће жеља Ваљеваца бити испуњена.¹⁴ Тада је, наиме, од Београђана тражено да шаљу „по своме избору сваког месеца по 4 дела” уз превасходну заинтересованост тражилаца да то буду комади „који ће годити овдашњем становништву”

13 Г. Ковијанић: н. д., 820

14 Јединство, бр. 222, 14. октобар 1872, 2

пошто су овде „представе увек топлије примљене које заузимају места у нашој историји”.

Кад је управа Ваљевске читаонице тражила, у септембру 1872. године, од Народног позоришта у Београду драмска дела за извођење на сцени Ваљевског позоришта, она је већ била обезбедила 36 цванцика на име надокнаде за преписивање у Народном позоришту оних дела која до тада нису била штампана.¹⁵ О финансијском пословању Позоришта у Ваљеву у могућности смо да изнесемо још два податка. На сваку представу трошено је 200 гроша чаршијских, саопштио је, према листу „Јединство” од 11. фебруара 1871. године, Владимир Протић у својој јавној беседи о позоришту. Три године касније ваљевски окружни начелник је известио Стојана Новаковића, министра просвете и црквених дела, да је у укупном приходу Читаонице у Ваљеву, са којом је Позориште било у заједници, од 10.276 гроша чаршијских, остварених током 1874. године, на проход од позоришних представа отпадало нешто више од петине – 2.231 грош чаршијски. Нешто већи износ (2.968 гроша) добијен је од беседа и села, а 697 од „интереса”, што би се извесним делом такође морало сматрати приходом позоришта.¹⁶ Из структуре расхода не види се колико је отпало на позоришне трошкове. У време писања тог извештаја имовина Ваљевске читаонице вредела је 23.020 гроша чаршијских. Њу су чиниле и позоришне ствари, вредне 6.720 гроша чаршијских.

Из података да је прва позоришна дружина у Ваљеву настала „између званичника тамошњих”, рекло би се да су њу основали овдашњи државни чиновници, људи запослени у суду и начелству. Са њима су у том подухвату могли бити и малобројни ваљевски учитељи. Немогуће је, међутим, с поуздањем било кога од њих поменути као њеног највероватнијег оснивача.

Владимир Протић, који је 1871. године пред Ваљевцима беседио о позоришту, живео је у Ваљеву и у време пописа становништва, проведеног 1862. године. Тада је, као практикант у суду, имао 20 година.¹⁷ Могуће је да се он још као осамнаестогодишњак укључио у рад тек основаног аматерског позоришта, али не и то да му је, тако млад, могао бити један од оснивача. Протић је 1872. радио као телеграфиста.

Извесно време члан ове дружине био је и Јанићије Томић, писар Окружног начелства, који је почетком 1870. године новачано помогао сиромашне ваљевске основце.¹⁸ Њега пак нема међу житељима Ваљева у време пописа становништва, што значи да он 1862. није овде ни живео, а можда ни пре тога.

15 Г. Ковијанић: н. д., 821

16 З. Ранковић: н. д., 74

17 Б. Перуничкић: н. д., 828

18 Школа, бр. 5, 10. фебруар 1870, 78

Судећи по ономе што је на неколико места навео Љубомир Павловић, могло би се основано помислити да је један од оснивача био Живко Тадић, моћни трговац, уз то образована и угледна личност,¹⁹ који је, уосталом, 1872. године, као благајник Читаонице ваљевске, послао Народном позоришту у Београд писмо о стању ваљевског театра.

У рад дружине укључио се од свога доласка у Ваљево 1869. године апотекар Клаудије Прикелмајер. „Бенгалску ватру и физичке ствари оправља нам овдашњи апотекар” – каже Живко Тадић у оном писму Народном позоришту, очито мислећи на имаоца прве апотеке у овој вароши. Писац књиге „Фармација у Ваљеву у XIX” веку чак каже да је у том позоришту Прикелмајер истовремено био управник, режисер, преводилац и глумац, и да је, уз све то, у својој апотеци справљао шминке за глумце, лепкове за глумачке браде, бркове и косе, средства за уклањање шминке и „мешавине за бенгалске ватре у разним бојама”. Свему томе он се научио на студијама фармације у Бечу и док је потом живео у Ђакову (Славонија), где је такође био припадник аматерске позоришне дружине.²⁰ Ту пише и да је Прикелмајер, штавише, учествовао у оснивању аматерског позоришта у Ваљеву. У његовој обнови – можда; у оснивању, ипак, не.

Први ваљевски апотекар Клаудије Прикелмајер је, по свему судећи, један од најагилнијих позоришних делатника у Ваљеву седамдесетих година 19. века, дакле у другој деценији постојања најстаријег театра у овом граду. У прилог тој оцени говори и један чланак о Прикелмајеру др Миљивоја Миленковића из 1965. године.²¹ И Миленковић, истина, греша приписујући Прикелмајеру учешће у оснивању прве позоришне дружине у Ваљеву при чему, свакако, мисли на његов знатан допринос њеној обнови, али истовремено пружа и неколико занимљивих чињеница које би у будућим истраживањима ваљало подробије испитати.

Прва је да је оснивању (или обнови) аматерског позоришта претходило „прво гостовање Крагујевачког позоришта у Ваљеву” које је Ваљевце пресудно подстакло на тај подухват. У Крагујевцу су се, доиста, много пре него у Ваљеву почеле догађати позоришне представе, а у време настанка ваљевског Добровољног друштва за театарска представљања тамо је већ читавих десет година радило слично аматерско друштво. Оно је могло овамо долазити и непосредно пред настанак Ваљевског позоришта, а и уочи неке од његових обнова, у време кад је Прикелмајер тек постао Ваљевац, али о томе немамо никаквих података, нити нам се такав долазак чини нарочито вероватним. Књига Рајка Стојадиновић о Крагујевачким позориштима исцрпно приказује рад

19 Љ. Павловић: н. д., 295

20 В. Марјановић: *Фармација у Ваљеву у XIX веку*, Ваљево 1970, 179

21 М. Миленковић: *Апотекар Клаудије Прикелмајер*, Српско лекарско друштво – Секција за историју медицине и фармације, књ. II, Београд 1965, 108-113

тамошњег Добровољног театралног друштва, али она зна само за један његов излазак на страну – у Београд 1867. године.²²

Према др Миленковићу, у Ваљеву „међу првим придобијеним глумцима-аматерима најславнији је био Влајко, звани Бекон, због велике сличности са Беконем”. Он је „пио не из чаше већ из тулумине” па је „његова глума била изузетна по слободи наступа и разним импровизацијама” за шта је „био крив Бахус а не режисер”.²³ У настојању да откријемо о којој је личности ту највероватније реч, зауставили смо се на Владимиру Протићу, најпре писару у начелству па ваљевском телеграфисти, о коме је овде било речи. Име Владимир лако се, и често, преименовало у Влајко.

Клаудију Прикелмајеру је ускоро по доласку у Ваљево умрла жена, са њим дошла из Ђакова, па се он овде оженио ћерком Атанасија Николића, књижевника и математичара. Николић је, пише др Миленковић, помогао зету „при оснивању позоришта и био му је саветодавац при избору позоришних комада”. Раније смо већ изнели да је у Ваљеву, пре јесени 1872. године, играна мелодрама Атанасија Николића „Зиданье Раванице” али се, засад бар, не да успоставити никаква поузданија веза између те чињенице и тврдње др Миленковића.

Све би то било јасније и уверљивије да је др Миливоје Миленковић пружио изворе на којима је засновао тај свој чланак, најпре (1961. године) изложен као предавање. Можда би се на основу тих извора могло и о позоришту дознати штогод више од онога за шта у једном његовом чланку (предавању) о свеукупном Прикелмајеровом животу и раду није било места.

Радован М. Драшковић помиње имена десетак ваљевских глумаца аматера (међу њима у већини су млади оновремени трговци). То су: Јован Гођевац, Милоје Тадић, Лазар Лазаревић, Радомир Тадић, Коста Мартиновић, Драгић Стојшић, Таса Стојановић, Милан Максимовић, Драгомир Глишић, касније сликар, Миша Михаиловић, касније лекар, и други.²⁴ Верујемо да се бар већина њих колико-толико доиста ангажовало у раду Ваљевског позоришта, али је сасвим сигурно да је скоро за све тај ангажман био могућ тек почетком седамдесетих година; за неке ни тада. Драгомир Глишић је, на пример, рођен тек 1872. године. Милоје Тадић је у време пописа из 1862. имао свега пет година, Коста Мартиновић седам, Драгић Стојшић девет. Једино је Радомир Тадић био старији (имао је 1862. двадесет и три године),²⁵ док је Таса Стојановић дошао у Ваљево после 1871. Највероватније је, према томе, да су они, ради прављења позоришних представа, били на окупу осамдесетих година.

22 Р. Стојадиновић: *Крагујевачко позориште 1835–1951*, Крагујевац 1975, 62

23 М. Миленковић: н. д., 113

24 Р. М. Драшковић: *Ваљево у прошлости*, Ваљево 1983, 324

25 Б. Перуничкић: н. д., 821, 826, 859 и 860

Учитеља Станка Убавкића и Васу Јанковића ваљевски историчари Љ. Павловић и Р. М. Драшковић сматрали су душом овог позоришта, додајући да је Убавкић у исто време „био управитељ и редитељ и главни интендант”. Јанковић је, међутим, за учитеља у Ваљеву дошао 1866. године; негде иза 1872. пада и Убавкићев прелазак овамо из Штитара у Мачви. Ни они, дакле, нису могли да буду оснивачи првог ваљевског позоришта.

У попису житеља Ваљева из 1862. године, међу људима који се помињу у вези са првим ваљевским позориштем, налази се и Филип Н. Глогић, правозаступник (адвокат), чију је драму „Јаничар” ваљевски театар играо 1872.²⁶ Он је у Ваљеву рођен 1831, овде стекао и основно образовање. Иако се о његовој везаности за Ваљево не зна више ништа, чини се да би он могао да буде један од важнијих актера у почетном раздобљу рада Добровољног друштва за театарска представљања. Можда и у његовом настајању. Он је „од јула 1850. до маја 1851. похађао наставу глуме код бечких комичара Тројмана и Рота и поново тамо био 1854.”²⁷ У лето 1857. учествовао је са београдским истомишљеницима у оснивању Омладинског позоришног друштва (међу тринаест потписника документа о оснивању тог аматерског позоришта његово име је на другом месту)²⁸ Почетком 1859. бавио се адвокатуром у Смедереву и Београду и играо у представама дилетантског друштва Лазара Прапорчетовића. Глогић је потом био књиговођа Окружног суда у Пожаревцу, али је у јулу 1860. дао оставку на државну службу и вратио се у Београд. Негде иза тога преселио се са породицом у Ваљево и на родитељској окућници покушавао да живи од адвокатуре.

У доба док се налазио међу Ваљевцима, он је, по свему судећи, био човек са најзнатнијим позоришним знањем и искуством. Сасвим је, отуда, вероватно и то да се он непосредно укључио у отпочети позоришни рад у Ваљеву.

Глогић је умро у Обреновцу, у мају или јуну 1870. године. „Завршио је свој живот тешко болестан и у беди, оптерећен још и децом” – писао је Боривоје С. Стојковић.²⁹ Од Стојковића дознајемо и то да је Глогић играо „успешно карактерне улоге”.

Филипу Глогићу су, 1865. године, штампане у Београду драме „Наход и Даница” и „Црни јастреб”. Те године је радио и на покретању забавника „Милица” (тако му се и жена звала) а за 1867. издао је и календар „Јелица”. У штампарији Николе Стефановића у Београду објављен му је 1871. (посмртно) „Јаничар” („жалосна игра у 4 раздела”).

26 Б. Перуничкић: н. д., 846

27 С. Војиновић: *Филип Н. Глогић* (у књизи Ф. Н. Глогић, „Повратак бродара”), Ваљево 1995, 5

28 Г. Ковијанић: *Нови подаци о Друштву српског театра*, Театрон, бр. 2, децембар 1974, 32

29 Б. С. Стојковић: *Историја српског позоришта од средњег века до модерног доба*, Театрон, бр. 10/11, децембар 1977, 116

Тај комад је често игран у другој половини 19. и почетком 20. века. У Народном позоришту у Београду имао је праизведбу 18. октобра 1870. године и до 1912. доживео је у тој кући још 19 извођења. Стављање „Јаничара” на репертоар ваљевског позоришта не може се, према томе, објашњавати само сентименталним разлозима према некадашњем суграђанину.

Глогићевом драмском опусу припада и изгубљена драма „Нема брата док не роди мајка”. Огледао се у преводилаштву, поглавито драмских али и других књижевних остварења. Писао је поезију.³⁰

Ваљевско позориште је у јесен 1872. године имало „представљачког особља” (глумаца) 40, што доиста представља импозантан број, чак и за данашња аматерска друштва.³¹ Аматерско позориште у Крагујевцу, од Ваљева и онда у сваком погледу развијенијој вароши, имало је, на пример, 1856. године, преко 30 чланова, укључујући у тај број и пратеће (техничко) особље, док је тамошњи играјући ансамбл „у најбољу руку” имао 16-18 глумаца.³² Само на основу тог податка могло би се рећи да је међу тадашњим Ваљевцима позориште представљало веома интересантну чаролију која их је мамила да се у њу и најнепосредније укључе.

Свих четрдесетак ваљевских глумаца били су мушкарци и они су по потреби тумачили и женске улоге. Жене су се за глуму, бар у Београду, могле ангажовати само под условом да тај њихов труд буде плаћен, а за то у Ваљеву није било могућности. Ваљевци су, отуда, били принуђени да за извођење бирају комаде са мало женских ликова.

Ми, с друге стране, ништа не знамо о броју репризних извођења представа, а ни о броју гледалаца, просечно присутних тим приредбама. Располажемо тек понеким податком који основаном чине претпоставку да их је могло бити прилично. У вести из 1860. о оснивању Добровољног друштва за театарска представљања каже се да се ваљевско грађанство „радо одазвало овом предузећу”.³³ А лист „Јединство”, од 14. октобра 1872, после премијере „Јаничара” и „Низа бисера”, пише: „Света је било оба пута толико да већ није имало где стати”. И то је све.

Дотадашњи дванаестогодишњи рад позоришта, као што смо рекли, није се одвијао у континуитету. До прекида је долазило „и због мењања представљачког особља”. Управо у ту јесен, 1872. године, измењен је највећи део извођачког ансамбла, па сарадник „Јединства”, извештавајући о два већ изведена дела („Јаничар” и „Низ бисера”), оцењује: „Кад се узме да су глумци у оба комада махом ’новаци на бини’, онда се може рећи да су представе добро испале”.³⁴

30 С. Војиновић: н. д., 6-10. – Војиновић је сабрао Глогићеве песме и објавио их 1995. у збирци „Повратак бродара”.

31 Р. Ковијанић: *Грађа Архива Србије...*, 820

32 Р. Стојадиновић: н. д., 56

33 Србске новине, 23. фебруар 1860, 1

34 Јединство, бр. 222, 14. октобар 1872, 2

Уз понеки досад познати документ о постојању и раду ваљевског Добровољног друштва за театарска представљања и ретке новинске чланке који га спомињу, од тога театра остао је до наших дана и један метални печат елипсастог облика који се налази у Народном музеју у Ваљеву. На њему пише: „Дружина позоришна Ваљево”. Нема никаквог податка кад је тај печат и одакле доспео у ову музејску збирку.

Пре овог ваљевског театра настало је у Кнежевини Србији још неколико сличних дружина позоришних аматера. Већина их има у свом имену одредницу „добровољно”. „То су биле” – пише Рајко Стојадиновић – „веома крхке, слабашне организације, основане на добровољној вољи чланова. Лако су се гасиле, прекидале, растајале. И поново обнављале у новој иницијативи. Често су нестајале после прве 'премијере'. Отуда у њиховим биографијама има пуно празнина, прескока, а хронологија им је несигурна и искидана.” Таква позоришта постојала су у Шапцу (основано 1840), Пожаревцу (1841), Смедереву (1842), Крагујевцу (1850), Лозници (1850), Ужицу (1856), у Београду у неколико наврата. У вести о оснивању позоришне дружине у Ваљеву стоји да „и у варошици Обреновцу има друштво, које у маломе даје театарске забаве”, оно је настало још 1852 (Обреновац је тада био у Ваљевском округу). Занимљиво је да је у односу на ваљевску позоришну дружину, која је постојала петнаестак година, једино крагујевачка имала дужи век – трајала је више од четири деценије.³⁵

35 Р. Стојадиновић: н. д., 46

Као што је овде већ више пута речено, прва премијера првог театра у Ваљеву дата је 7. фебруара 1860. године. То је, дакле, датум његовог сценског, слободно бисмо могли рећи и правог рођења. Правно рођење се, наравно, догодило нешто раније, на самом почетку 1860. или, што је још вероватније, при крају 1859. Осврћући се на појаву аматерских позоришних дружина по Србији, аутор књиге о крагујевачком театру појаву позоришта у Ваљеву, као једног од неколико најстаријих, везује за 1859. годину када га је, ако добро разумемо његову тврдњу, регистровао овдашњи окружни начелник.³⁶ Свакако да је на самом почетку одржан какав скуп присталица иницијативе о оснивању театра на коме је донета и одговарајућа одлука. Кафане су онда биле најподесније за таква окупљања. Уз избор управитеља, управног одбора и, евентуално, још каквог функционера, приступило се изради правила која су онда, посредством окружног начелника, слана Министарству просвете на одобрење. Уколико није било примедби, правила су, са министровим одобрењем, враћана начелству, после чега је дружина могла да почне рад.

У Ваљеву је тај посао урађен са извесним задоцњењем – у октобру 1860. Оружни начелник Аксентије Срећковић обавестио је Попечителство (министарство) просвете, 4. октобра 1860, о томе „како се овде у вароши саставило једно друштво које је у намери да театар установи” и да се ради тога оно обратило Начелству за одобрење. Поднета правила Министарство просвете је послало Министарству унутрашњих дела да оно утврди има ли каквих примедби са полицијског становишта. Одатле је повољан одговор упућен Министарству просвете 19. октобра 1860.³⁷ Оно га је свакако убрзо послало Окружном начелству у Ваљеву али документ о томе и текст правила нисмо успели да пронађемо, уколико су било где до данас и сачувани.

Ваљево је у време настанка свог првог позоришта мала, чак и за србијанске прилике, трећеразредна варош. Имало је свега 1.865 становника (међу њима су 23 чиновника), 501 приватну кућу, 182 дућана и 58 механа. Овде је седиште окружне државне власти (начелства) и окружног суда, овде су окружни физикус (тада доктор медицине и хирургије Франц Тесар) и окружни инжењер (Стеван Ђуричић). Има мушку (са два учитеља) и женску (са једном учитељицом) основну школу. Има цркву са седиштем ваљевског протопрезвитера. Писмоносна пошта је одашиљана три пута седмично, а аманетна (пакети) петнаестодневно „по дилижанси”, али још није било телеграфа. Те године основана је

36 Р. Стојадиновић: н. д., 74. – Аутору те књиге припада заслуга да је први и једини међу историчарима позоришта у Србији уочи појаву најстаријег театра међу Ваљевцима, знао је да је његов век почео 7. фебруара 1860. представом „Светислав и Милева” и да је оно трајало „преко петнаестак година са повременим кризама”.

37 Архив Србије – Министарство просвете, 1860, Ф 1469

пивара. Власт је настојала обезбедити да свака кућа у округу да по једна кола камена за калдрмисање варошких улица.

Доктор Тесар је у свом редовном годишњем извештају Санитетском одељењу Министарства унутрашњих дела написао и то да је 1860. године било „мало болујућих” али пуно кише због чега су виногради слабо родили а од пшенице се добијало лоше брашно. Школске просторије у Ваљевоу „потреби времена не одговарају” па се он отуда залаже за затварање здања и организовање наставе по приватним кућама. Незадовољан је др Тесар и тиме што се 2/3 Ваљева налазило на узаном простору са десне стране Колубаре, изложено честим поплавама, и што је ваљевско гробље разграђено и на подводном терену.³⁸

Те године прошао је кроз Ваљево Феликс Каниц, „мађарски илустратор, археолог и путописац”. Њему се учинило да Ваљево, „захваљујући своје повољном географском положају... спада међу најзначајније градове у Србији с великом будућношћу”. Изненадило га је „својим великим пространством, својим добро зиданим, увек црепом покривеним кућама и својим лепим црквеним звонцима”, али не и то да се и овде, као и другде по Србији, свет много и страсно парнично.³⁹

Оснивање и рад Добровољног друштва за театарска представљања пали су у време почетка убрзаног развоја Ваљева, али и у време испуњено бурним догађајима. Ваљево ће 1862. добити „телеграфску стацију”. У лето те године овде ће се стећи добровољци са разних словенских страна (око 3.000 људи), окупљени у Добровољачком корпусу, спремни за борбу против Турака. Неколико Ваљеваца (три Ненадовића и по један Радовановић и Тадић) главни су актери у убиству кнеза Михаила Обреновића у Кошутњаку 1868. године. Окружна болница је основана 1867, читаоница 1868, апотека и гимназија 1870, штедионица (један од најстаријих новчаних завода у Србији) и певачко друштво 1871. До тада подигнута је нова и велика кућа за основну школу и гимназију, црква је добила велики и леп иконостас. Ваљево је до 1869. нарасло на град од 3.186 становника.

Пресудни удео у тако брзом успону имало је укључивање у живот града школованих људи разних струка. Они су, једним делом, Ваљевци, повратници са школовања на страни, а другим досељеници из прекосавских предела.

Још увек премало знамо о првом ваљевском позоришту и његовим приврженицима да бисмо у непосреднију везу могли да доводимо оновремена овдашња догађања са радом тог театра, са његовим успонима и падовима. Биће потребно још доста истраживачког труда да би се дошло до историјата дружине најстаријих ваљевских позоришника, који би био целовитији од овде изложеног. То је пут и до одговора на

38 Љ. А. Поповић: *Ваљево у очима једног лекара*, Гласник ИАВ, бр. 12, Ваљево 1978, 128, 133

39 Љ. Андрић: н. д., 61-64

многобројне недоумице, на многа питања постављена у овом разматрању. Ваља, с друге стране, имати у виду и околност да се ни оволико не зна о сличним позориштима у Шапцу, Ужицу, Пожаревцу, Смедереву, старијим али, додуше, не и дуготрајнијим од ваљевског.

РЕЗИМЕ

Прва позоришна дружипа у Ваљеву – Друштво за театарска представљања – основана је почетком 1860. године и већ фебруара месеца представила се извођењем „Светислава и Милеве” Јована Стерије Поповића. Уз извесне прекиде у свом раду, праћеном узлетима и посустајањима, одржава се петнаестак година. Можда и нешто дуже.

Дилетантске позоришне дружине настајале су у низу градова у унутрашњости Србије и пре него што се то догодило у Ваљеву (током четрдесетих и педесетих година 19. века), али нигде нису трајале толико дуго и о ниједној се не зна колико о овој ваљевској. Зна се скоро у потпуности репертоар који је играо први театар међу Ваљевцима, зна се где су извођене представе и у којим сценским условима, понешто је познато и о актерима тог подухвата, једног од најранијих у свеукупној културној историји Ваљева.

SUMMARY

The first theatre company in Valjevo, The Company for Theatrical Performing, was established at the beginning of 1860. As early as in February, it introduced itself by performing „Svetislav and Mileva” by Jovan Sterija Popović. With certain interruptions in its work, accompanied by ascent and weariness, it kept working for fifteen years, maybe even longer. Amateur theatre companies had ben founded in many towns in the inland of Serbia even before it happened in Valjevo (during the forties and fifties in the 19th century), but nowhere did they last for so long and it is not known so much about any of them like about the one in Valjevo. The repertoire which was performed by the first theatre in front of the citizens of Valjevo is known almost completely, it is known where the performances were organized and in which stage conditions, something is also known about the protagonists of that project, one of the earliest in the entire cultural history of Valjevo.